8хв

Цѣна: въ България 20 стотинки
въ Турция 1 грошъ.

Печатница „Гражданинъ“ — София

Дипломатъ.

АЛБАНСКОТО ВЪЗРАЖДАНИЕ

СОФИЯ
КНИЖАРНИЦА ХР. ОЛЧЕВЪ.
1909.

ДИПЛОМАТЪ.

Албанското възраждание

Съдържание:

Нѣколко думи върху интереса, що прѣдставлява за насъ албанското възраждание. — Кратки географически и статистически свѣдения за албанцитѣ. — *Първиятъ периодъ на албанското възраждание.* — Първитѣ негови проявления и първитѣ негови пионери. — Дѣятелностьта на емигриралитѣ въ странство и на заселенитѣ въ Италия албанци. — Тѣхнитѣ дружества, вѣстници и списания. — Албанската книжнина. — Албанскитѣ азбуки. — *Вториятъ периодъ на албанското възраждание.* — Съврѣменнитѣ албански дружества, клубове и вѣстници въ Турция и въ странство. — Тѣхнитѣ политически програми. — Главнитѣ албански искания. — Прѣдстоящиятъ албански конгресъ — Ближайшитѣ перспективи на албанското възраждание. — Виднитѣ албански дѣйци. — Какви трѣбва да бѫдатъ нашитѣ отношения къмъ албанцитѣ? — *Библиография.*

Наскоро ще се изправи на собственнитѣ си нозѣ още единъ Балкански народъ: ***албанцитѣ*** (или, както у насъ ги наричатъ, арнаутитѣ).

Макаръ и едно отъ най-старитѣ племена на Балканския Полуостровъ*), албанцитѣ сѫ послѣдни между народноститѣ населяющи тоя полуостровъ, у които националното съзнание започна да се пробужда. Свободолюбивата и националистическа вълна на великата френска революция, която разбуди и възроди прѣзъ XIX-ия вѣкъ почти всички народи на Балкана, засѣгна албанцитѣ едва прѣзъ послѣдната четвърть на тоя вѣкъ. Освѣнъ общитѣ за всички балкански народи причини, способствували на закѫснелото имъ пробуждане, за албанцитѣ сѫществуваха и други нѣколко специални, които още повече забавиха тѣхното възраждане. Първата между тия причини бѣ: религиозната разпокѫсаность на албанцитѣ на три разни вѣроизповѣдания, чиито духовни началници имаха всичкия интересъ да потушватъ у своитѣ паства всѣка искра на национална свѣсть*). Втората причина бѣ: че албанцитѣ-мюсюлмани сѫ се ползували съ такива привилегии, които сѫ ги правили пълни и фактически господари на населяванитѣ отъ тѣхъ земи, та не сѫ чувствували нуждата отъ национална индивидуалность. Третата причина бѣ: отсѫтствието на нравствено единство у албанцитѣ, поради нѣмането една албанска азбука, която да освѣжи историческитѣ имъ традиции и да тури основитѣ на една национална култура. Четвъртата бѣ: тѣхното географическо положение, повечето планинисто и лишено отъ ония лесни съобщения, които създаватъ съприкосновения съ други по-културни народи. Така историческото учение на Бэкля още веднажъ намѣри своето оправдание въ историята на албанцитѣ.

---

*) Едни отъ историцитѣ считатъ албанцитѣ за потомци на старитѣ пелазги, други — за потомци на старитѣ илирийци, трети — за потомци на старитѣ епироти, четвърти — за потомци на лигуритѣ; но всички сѫ съгласни, че албанцитѣ сѫ едни отъ най-старитѣ жители на Балканския Полуостровъ.

Първиятъ периодъ на националното пробуждане у албанцитѣ, започналъ прѣзъ 70-тѣ години на миналия вѣкъ, може да се счита за завършенъ съ възстановлението на конституцията въ Турция прѣзъ юлий 1908 г. Както ще видимъ по-нататъкъ, тоя първоначаленъ периодъ, при труднитѣ политико-обществени условия за национално и културно развитие въ старата Турция, далъ е такива добри резултати, които не могатъ да не вдъхватъ на албанцитѣ

вѣра въ близкото тържество на тѣхната народность. Нѣма никакво съмнѣние, че вториятъ периодъ на албанското възраждане, който би трѣбвало да се счете започналъ наедно съ свободата въ Турция, ще бѫде и по-плодовитъ, и по-рѣшителенъ, и не може да не изправи на кракъ тоя оригиналенъ народъ. По едно странно стечение на обстоятелствата и по едно още по-странно съвпадение, като че ли историческиятъ този процесъ ще бѫде ускоренъ отъ двѣ противоположни обществени течения: отъ една страна, хората на старитѣ идеи въ Албания (прѣимуществено, албанцитѣ-мюсюлмани), изгубили своитѣ досегашни привилегии съ възстановлението на конституцията въ Турция, ще се домогватъ до едно самоуправление на Албания, за да могатъ да играятъ една по-значителна роль въ управлението на страната си, като мнозинство; отъ друга страна, хората на новитѣ идеи въ Албания (прѣимуществено, албанцитѣ-християни и по-интелигентнитѣ албанци-мюсюлмани) ще се стрематъ къмъ сѫщото самоуправление, за да постигнатъ нравственото и политическо единство на своя народъ. А дѣятелностьта на чуждитѣ пропаганди и репресивнитѣ мѣрки, които младотурцитѣ взиматъ, за да вкаратъ албанцитѣ-мюсюлмани въ конституционния пѫть, само ще припомогнатъ за ускорението на този исторически процесъ. По тоя интересенъ начинъ, сѣмейството на балканскитѣ народи ще се увеличи съ единъ новъ членъ въ най-близкото бѫдеще.

Слѣдъ самитѣ албанци, ние, македонскитѣ българи, като непосредствени тѣхни съсѣди, сме най-силно заинтересувани въ по-скорошното имъ национално възтържествуване. Ние имаме съ тѣхъ едва ли не най-дългата граница; нашитѣ интереси никадѣ не сѫ въ непримиримо стълкновение съ тѣхнитѣ; нашитѣ и нихнитѣ противници сѫ почти едни и сѫщитѣ; политическитѣ стремежи къмъ национално индивидуализиране и областно самоуправление сѫ еднакви и у тѣхъ, и у насъ. Така че, всѣка тѣхна стѫпка напрѣдъ въ пѫтя на тѣхното национално обособление ще бѫде единъ косвенъ успѣхъ и за насъ.

Истина е, че много албанци живѣятъ покрай сѣверо-западната граница на Македония; но не по-малка истина е, че тѣ сѫ по-слаби отъ насъ, и численно, и културно; пъкъ и много наши българи живѣятъ въ албански райони. Истина е тоже, че, прѣзъ послѣднитѣ години, едно доста силно албанско прѣселенческо движение поплави нѣкои наши погранични мѣстности; но успѣхътъ на туй движение се дължи, най-много, на миналия турски режимъ, който отслабваше надлежната сила на противоустойчивость у нашата българи́я. Истина е, най-послѣ, че повечето отъ албанцитѣ считатъ цѣлия Битолски и цѣлия Косовски (Скопски) вилаети за свои; но и не по-малка истина е, че едно безпристрастно и сериозно прѣброяване ще извади тия наши приятели изъ това имъ заблуждение. Слава Богу, за разрѣшаването на етническитѣ спорове има единъ неоспоримъ, нелицеприятенъ и конституционенъ принципъ; това е: ***прииципътъ на мнозинството.*** Приложенъ въ случая, той би призналъ всички ония мѣстности, които сѫ населени съ ***повече*** българи, за влизащи въ българската национална сфера; а всички ония мѣстности, които сѫ населени съ ***повече*** албанци, за входящи въ албанската национална сфера. По тоя човѣшки и миролюбивъ способъ, възможниятъ между насъ споръ би свършилъ безъ всѣкакви караници и недоволства. (Разумѣва се, че нѣма да сѣднемъ да се караме за ония взаимни жъртви, които би ни се наложили отъ необходимостьта да се държи смѣтка за тъй нареченитѣ естествени географически граници). Албанцитѣ не могатъ да не пристанатъ на тоя рационаленъ начинъ за разграничение взаимнитѣ наши национални сфери, не само защото той е високо-справедливъ и единствено-разуменъ, но и защото тѣ, като много по-слаби отъ насъ българитѣ (вкупомъ взети), ще иматъ нужда отъ нашата помощь за спечелване на своята национална обособленость. Тѣ ще иматъ толкова повече нужда отъ нашата помощь, че ще трѣбва да водятъ борба на четири фронта: съ младотурцитѣ — по цѣлата линия, съ Гърция — въ Епиръ, съ Сърбия и Черна-Гора — въ Косово поле и Сѣверна Албания и съ Грѫцката Патриаршия — въ Юго-Источна Албания (а и да не упоменаваме Австрия).

---

*) Както ще се види по-долу, около $^3/_5$ отъ албанцитѣ сѫ мюсюлмани; останалитѣ $^2/_5$ сѫ християни, православни и католици, еднитѣ духовно подвластни на гръцката патриаршия, другитѣ — на папата.

А ако такива сѫ точкитѣ на съприкосновение между интереситѣ на македонскитѣ българи и ония на албанцитѣ, и ако такива трѣба да бѫдатъ тѣхнитѣ бѫдещи взаимноотношения, то свободнитѣ българи не могатъ да иматъ, нито други интереси, нито други възгледи по въпроса. Българското царство не може да гледа инакъ на тоя въпросъ, даже ако сѫдбата е рѣшила, щото свободни и македонски българи да останатъ политически раздѣлени за винаги.

Ето защо е важно да знаемъ, какво сѫ направили албанцитѣ за своето национално възраждане прѣзъ послѣднитѣ 30 години и какво тѣ тъкмятъ и могатъ да направятъ въ бѫдеще. Ето защо е нужно — още отъ сега — и македонската българи́я, и свободнитѣ българи, да опрѣдѣлятъ своитѣ отношения къмъ албанцитѣ. И ето защо, добрѣ разбранитѣ бълг. интереси изискватъ отъ всички насъ: ***да подържимъ усилията на албанския народъ, насочени къмъ неговото национално обособление.***

Настоящата статия прѣслѣдва задачата: да даде единъ очеркъ — по възможность, кратъкъ, конкретенъ и закръгленъ — на албанското възраждане, като укаже, и постигнатитѣ му до днесъ резултати, и възможнитѣ негови перспективи въ бѫдеще.

Поставяме такива тѣсни граници на статията си, за да не бѫдемъ задължени да се ровимъ въ географията, етнографията и историята на албанцитѣ, което би ни отвлѣкло далечъ отъ нашата тема — а за интересующитѣ се да се запознаятъ по-отблизу съ албанския народъ ние ще дадемъ въ края една доста пълна библиография. Но за да не пострада цѣлностьта на нашия очеркъ, принудени се виждаме да дадемъ нѣкои елементарни географически и статистически данни върху албанцитѣ.

* * *

Границитѣ, въ които живѣе албанскиятъ народъ, сѫ повече или по-малко извѣстни на всички, които сѫ учили географията на Балканския Полуостровъ. Ала сѫщото не може се каза и за численностьта на албанцитѣ. Докато на всѣкѫдѣ по Европа сега се знаятъ и единицитѣ на населяющитѣ я народи, въ Турция още не се знаятъ точно и самитѣ милиони. Тъй че, за статистика въ Турция може да се приказва само приблизително. Това особено се отнася къмъ Албания, която е най-малко изслѣдваната часть отъ Европейска Турция.

Самитѣ албанци възкачватъ численностьта на своя народъ до цифрата три и даже $3^1/_2$ милиона души; но тѣ смѣтатъ за албански четиритѣ вилаета отъ Европейска Турция: Битолски, Косовски, Шкодрански и Янински; — а цѣлъ свѣтъ знае, че въ Косовския и Битолския вилаети не живѣятъ само албанци.

Нашиятъ българинъ Д-ръ Н. Маренинъ, въ своята доста обстоятелна статия върху албанцитѣ, озаглавена: ***Албания и албанцитѣ****), изчислява ги не по-малко отъ 1.215.000 души, отъ които 703.000 албанци-мюсюлмани, 300.000 албанци-католици и 212.000 албанци-православни (въ това число не влизатъ около 100.000 погърчени вече албанци въ Епиръ и Тесалия).

Италиянскиятъ генералъ-щабенъ офицеръ, Е. Барбаричъ, въ своето обемисто съчинение върху албанцитѣ **), изброява ги около 1.759.000 души, отъ които 945.000 въ Сѣверна Албания и 814.000 въ Южна Албания (стр. 146); но, когато ги разпрѣдѣлява по вѣроизповѣдание, намалява ги самъ на 1.385.000 души, отъ които 874.000 албанци-мюсюлмани, 292.000 албанци-католици и 219.000 албанци-православни (стр. 149).

Френскиятъ в. „Temps“, въ една скорошна своя статия върху новото албанско движение, считаше всички ал-

---

*) Статията на Д-ръ Н. Маренина (псевдонимъ) бѣ напечатана въ приложение къмъ Военния Журналъ“ прѣзъ 1902 г. и отпослѣ излѣзе въ отдѣлна брошура. Макаръ и компилятивна, тя е единъ почтенъ трудецъ, който може да се прочете съ интересъ отъ всѣки желающъ да се запознае съ географията, топографията и историята на албанцитѣ.

**) Е. Barbarich: Albania (стр. XX—344 съ 10 илюстрации, 13 карти и нѣколко приложения). Roma 1905. Най-пълната антропо-географическа монография върху Албания въ италянската литература. Военно-топографическата й часть е особенно богата, тъй като автора е събиралъ данни по нея на самото мѣсто.

банци за 1.900.000 души, отъ които 1.115.000 (790.000 албанци-мюсюлмани, 240.000 албанци-православни и 90.000 албанци-католици) въ сегашна Албания (старата Илирия и Епиръ), 300.000 албанци-мюсюлмани и албанци-православни въ Нови-Пазаръ и Стара-Сърбия, 250.000 албанци-православни въ Гърция ($12.6^0/_0$ отъ цѣлото ѝ население), 15.000 албанци-католици въ Черна-Гора и около 100.000 души въ Италия (Калабрия и Сицилия) и нѣколко села на Далмация и Хърватско. Не трѣба само да се изпуска изъ видъ, че и въ тая малко произволна статистика, при разпрѣдѣлението на албанцитѣ по разнитѣ населявани отъ тѣхъ мѣста, тѣ не прѣвишаватъ общата цифра 1.530.000 души (включително съ погърченитѣ албанци въ самата Гърция и съ поиталянченитѣ албанци въ Италия).

Прѣдъ разнорѣчивостьта на горнитѣ статистически данни, ние ще бѫдемъ най-близки до истината, ако кажемъ: че численостьта на албанския народъ ***не е по-малка*** отъ оная на македонскитѣ българи, и, въ никой случай, ***не е по-голѣма*** отъ онази на всички българи живущи въ Турция.

За нашата теза, тая топтанджийска констатация е съвършено достатъчна.

Само по себѣ си се разбира, че въ лоното на албанския народъ не могатъ се включи: нито албанцитѣ, които живѣятъ въ Гърция (и които сѫ повече, отколкото в. „Temps“ ги счита); нито албанцитѣ живущи въ Черна-гора; нито пъкъ ония албанци, които слѣдъ смъртьта на националния имъ герой Скендербега (въ края на XV-й вѣкъ) сѫ започнали да се изселватъ въ Италия и сѫ успѣли вече напълно да се италянизиратъ, макаръ да сѫ спазили нѣщо, и отъ нравитѣ си, и отъ езика си, и отъ албанскитѣ си чувства, а православнитѣ между тѣхъ и вѣрата си*). Освѣнъ тѣхъ, доста албанци има разпръснати, като емигранти, и въ Азия, и въ Египетъ, и въ Тунисъ, и въ Цариградъ, и въ Ромѫния, и въ България, па и въ Сѣверна и Южна Америка (послѣднитѣ възлизатъ на около 40.000 души, отъ които 35.000 живѣятъ въ С.-Америка, а 5.000 въ Ю.-Америка). По-голѣмата часть отъ всички тия емигранти не е още изгубена за албанския народъ; но отворенъ остава въпросътъ, дали тѣ ще се завърнатъ нѣкога въ своето отечество.

---

*) Г-нъ Барбаричъ изчислява заселенитѣ въ Италия албанци на кръглата цифра 210.000 д. (прѣзъ 1901 г., отъ които 150.000 католици, а останалитѣ православни. Тѣ сѫ заселени въ областитѣ Пуглия, Калабрия и Сицилия.

Албанскиятъ народъ се дѣли на двѣ главни племена: *геги* и *тоски*. Първитѣ отъ тѣхъ населяватъ Сѣверна Албания и сѣверната половина отъ Срѣдна Албания; а вторитѣ — Южна Албания и останалата половина отъ Срѣдна Албания. Разграничителната линия между тия двѣ племена върви по течението на рѣката Шкумби, която минава прѣзъ Елбасанъ (главниятъ градъ на Срѣдна Албания) и се влива въ Адриатическото море. Всичкитѣ албанци-католици и по-голѣмата часть отъ албанцитѣ-мюсюлмани сѫ „геги“; а всичкитѣ почти албанци-православни и по-малката часть отъ албанцитѣ-мюсюлмани сѫ „тоски“. Д-ръ Маренинъ смѣта гегитѣ за около 745.000 души, а тоскитѣ за около 470.000. Геги и тоски говорятъ два различни диалекта отъ албанския езикъ. Поради по-питомата природа на населяванитѣ отъ тѣхъ мѣста и поради съприкосновението имъ съ грѫцката култура, тоскитѣ сѫ по-мегки, по-развити и по-възприемчиви къмъ новитѣ идеи, тогазъ когато гегитѣ сѫ по-сурови, по-примитивни и по-малко достѫпни за култивиране (особенно гегитѣ мюсюлмани). Но и у еднитѣ, и у другитѣ, господствующата черта на колективната имъ психология е ***религиозната индиферентность***, която е създала у тѣхъ една обществена атмосфера на необичайна взаимна вѣротърпимость, и която ще способствува най-много за националното имъ обединение.

Това казано, ние вече можемъ пристѫпи къмъ самия прѣдметъ на статията.

* * *

Колкото и да изглежда невѣроятно, но първиятъ албанецъ, който се е опиталъ да пробуди печатно националната свѣсть у своя народъ, е бившиятъ Султанъ Хамидовъ великъ везиръ и сегашенъ младотурски министъръ на вѫтрѣшнитѣ работи, ***Феридъ Паша***.*) Още въ 70-тѣ години на миналия вѣкъ, Феридъ Паша, заедно съ още двама други албански патриоти, албанецътъ-католикъ Пашко Васа Паша изъ Шкодра и албанецътъ-православенъ Иво Врецца изъ Корча (символическо трио, принадлежаще и на тритѣ албански вѣроизповѣдания), съставили въ Цариградъ едно албанско книжовно дружество, подъ името „Дрита“ (Свѣтлость), като основали и единъ албански листъ подъ сѫщото название, който е и ***първиятъ*** албански вѣстникъ. Но и дружеството и вѣстникътъ не сѫ просѫществували дълго — слѣдъ 6 мѣсеца тѣ били закрити отъ турското правителство. (По-кѫсно, както ще видимъ, тѣ сѫ биле прѣнесени въ Букурещъ, но вече отъ други лица). Феридъ Паша скоро се примирилъ съ тая загуба, като размѣнилъ албанския си патриотизъмъ за турската служба, която го и доведе до най-високото държавно стѫпало — великото везирство (Феридъ Паша е 17-и албанецъ, craналъ великъ везиръ). Интересното е, че, при все това, Феридъ Паша не е изгубилъ довѣрието на своитѣ сънародници. Мнозина албански дѣятели и сега още не се съмняватъ въ неговия албански патриотизъмъ и съ радость въ душата си посрѣщнаха новото негово назначение за младотурски министъръ. Не крие ли ни историята нѣкоя отъ ония изненади, които носатъ печатътъ на иронията: да видимъ единъ денъ Феридъ Паша на чело на борещия се за свобода и самоуправление албански народъ? . .

Ала истинскитѣ албански пионери и апостоли, които сѫ раздрусали националната и политическа свѣсть у своя народъ, сѫ знаменититѣ трима братя ***Фрашери***: Абдулъ бей (или, както го произнасятъ албанцитѣ, Авдюлъ бей), Сами бей и Наимъ бей**).

Най-стариятъ отъ братята, Абдулъ бей, роденъ за политически апостолъ и народенъ вождъ, е основалъ въ

---

*) Феридъ паша е родомъ отъ Валона (Авлона), приморски градъ въ Срѣдна Албания. Той е членъ отъ прочутия албански родъ Влора.

**) Тримата тия братя албанци-мюсюлмани сѫ родомъ отъ Срѣдна Албания, отъ мѣстностьта Фрашери (недалечъ отъ Корча), чието име и носатъ, като свой прѣкоръ.

1878 г. знаменитата *Албанска Лига*, която съ нечувана бързина събра подъ орѫжие сѣвернитѣ албанци — безъ разлика на вѣра — и, въпрѣки изричнитѣ постановления на Берлинския конгресъ, не позволи да се отстѫпи на Чернагора цѣлъ единъ районъ отъ Сѣверо-Западна Албания, въ който влизаха градоветѣ Гусинѣ, Плава и др. Това е, може би, единственото политическо възмущение на албанцитѣ прѣзъ XIX-ия вѣкъ, въ което не бѣха замѣсени чужди рѫцѣ. . . Лигата бѣ толкова самородна и самостоятелна, щото не се замисли да влѣзе въ борба и съ самата Турция, като уби нейния специаленъ пратеникъ Мехмедъ Али Паша (защитника на Шуменъ прѣзъ нашата освободителна война). Лигата е разполагала съ три главни комитета, съ сѣдалища въ Призренъ, Шкодра и Аргирокастро — първитѣ два насочени противъ Сърбия, Чернагора и Австрия, а послѣдниятъ — противъ Гърция. Но Султанъ Хамидъ не можа да понесе тоя страшенъ духовенъ подемъ на албанцитѣ и главатаритѣ на Албанската Лига заплатиха скѫпо патриотичекитѣ си пориви. Самъ Абдулъ бей Фрашери, който бѣ душата на тая Лига, биде коварно арестуванъ, окованъ въ вериги и осѫденъ на смърть, ала скоро помилванъ и заточенъ въ Азия, отдѣто биде освободенъ послѣ нѣкое врѣме и докаранъ въ Цариградъ, но поставенъ въ условия да не може да дѣйствува и бърка. Първенецътъ на юначнитѣ миридити, Принцъ Пренкъ Бибъ Дода, биде заточенъ въ Кастамуни (Мала-Азия), дѣто прѣстоя повече отъ 20 години и едва прѣди 5—6 години биде помилванъ, произведенъ въ генералъ, награденъ съ ордени, но все пакъ задържанъ въ Цариградъ. (Миналата година, слѣдъ възстановлението на конституцията, Дода се завърна у дома си, въ Шкодра, но вече остарялъ и съ сломена воля и енергия). Останалитѣ пъкъ влиятелни членове на Лигата бидоха наградени съ служби, чинове, ордени и пари, но всички отдалечени отъ Албания. По тоя ориенталски начинъ, Султанъ Хамидъ задуши Албанската Лига. Трудно е, обаче, да не се признае опасностьта на тая Лига за старата Турция. Може да се сѫди за тая опасность, и по извършеното отъ нея въ кѫсо врѣме, па и отъ слѣднитѣ три члена на нейния уставъ: „*Членъ 1.* Албанската Лига е основана за защитата и прибирането на народната територия. — *Чл. 2.* Всѣки албанецъ може да стане членъ на Лигата, слѣдъ като се закълне, че ще подържя съ ***всички*** срѣдства ***пълната автономия*** на своята родина. — *Чл. 3.* Всѣки членъ отъ Лигата, който забрави своитѣ длъжности и се провини въ прѣдателство, ще бѫде безпощадно убиванъ“ . . . и пр. Опасностьта отъ тази Лига бѣ още по-голѣма поради заразата и духа на разложение, що можеше тя да внесе и между другитѣ християнски народности въ Европейска Турция. Обяснимъ е, слѣдователно, страхътъ, който бѣ всѣла въ душата на Султанъ Хамида тая Албанска Лига. Той се бѣ толкова сплашилъ отъ нея, че, за да успокои и замаже очитѣ на албанцитѣ, бѣ се видѣлъ принуденъ да вземе самъ инициативата за основанието на едно албанско просвѣтително дружество въ Цариградъ подъ името „Дружество за разпространение на албанския езикъ“, и даже бѣ заповѣдалъ да се състави комисия, която да изработи една албанска азбука! . . Иска ли питане, че и дружеството, и комисията не проживѣха дълго—както, впрочемъ, ставаше съ всичкитѣ такива комисии на Султанъ Хамида, чиято сѫщинска мисия бѣ да погребаватъ тихо и безшумно възложенитѣ имъ задачи? . .

Ако Абдулъ бей Фрашери бѣ организаторътъ и апостолътъ, другиятъ му братъ, Сами бей, бѣ писательтъ и проповѣдникътъ. Първиятъ бѣ повече човѣкътъ на живата рѣчь, вториятъ бѣ повече човѣкътъ на перото. Едно отъ най-популярнитѣ произведения на Сами бей е неговиятъ политически памфлетъ: ***Каква е била, каква е и каква трѣбва да бѫде Албания?***, въ който открито се прѣпорѫчва на албанцитѣ републиката. И днесъ още съ тоя памфлетъ се зачетватъ младитѣ албански патриоти, които сѫ го вече и прѣвели на италянски, гръцки и турски езици. Второ не по-малко извѣстно дѣло на Сами бей е драмата „Беса“ (Честно слово), чиято фабула е: баща убива своя синъ, за да удържи даденото си честно слово (прѣведена е и на италянски). Послѣ тия свои главни дѣла, Сами бей се прѣдава на съставлението единъ голѣмъ албански рѣчникъ, но смъртьта не му е позволила да го завърши.*)

Третиятъ отъ братята Фрашери, Наимъ бей, се е отличилъ и като поетъ и като историкъ. Той тъй добрѣ е владѣялъ албанския стихъ, щото е написалъ въ стихове историята на Скендербега, и даже една стихотворна сбирка върху земледѣлието (полскитѣ работи). А прѣвелъ е часть и отъ Омировата Илиада на албански. Най-сполучливитѣ му поетически дѣла сѫ двѣтѣ сбирки „Лѣтно цвѣте“ и „Cerbelaia“ (непрѣводима дума), съдържащи прѣкрасни лирически и патриотически стихотворения. Освѣнъ туй, Наимъ бей е творецътъ и на една отъ албанскитѣ азбуки, на която сѫ печатани албанскитѣ листове въ Турция, както и издавания до не отдавна въ София албански вѣстникъ.

Слѣдъ разпиляването на Албанската Лига, въ самата Турция е станало вече невъзможно и да се мисли за нѣкаква дѣятелность по събуждание народното самосъзнание у албанския народъ. Мрачниятъ режимъ на Султанъ Хамида е давилъ и най-слабия проблескъ на национална свѣсть между албанцитѣ. Респресивната противо-албанска политика на Султанъ Хамида е отивала до тамъ, щото сѫ се прѣслѣдвали албанци и по просто подозрѣние. Това принудило мнозина отъ тѣхъ, които сѫ били видни турски чиновници, да напуснатъ службитѣ си и да забѣгнатъ въ емиграция. Тъй сѫ избѣгали изъ Турция: извѣстниятъ напослѣднѣ водитель на „Либералния Съюзъ“ въ турския парламентъ, Исмаилъ Кемалъ бей, добрѣ познатиятъ у насъ албански журналистъ Юсуфъ Али бей и др. н. Въ замѣна пъкъ на своитѣ прѣслѣдвания противъ албанскитѣ патриоти, Султанъ Хамидъ е галилъ всѣчески албанцитѣ-мюсюлмани въ самата Албания, като е награждавалъ първенцитѣ имъ, оставялъ ги е да вършатъ у тѣхъ каквото си щатъ, и цѣли баталиони съставени отъ албанци е държалъ въ Илдѫза въ качеството на свои най-довѣрени тѣлохранители. Тая византийска политика, доведена до виртуозность отъ

Султанъ Хамида, е имала за резултати: отъ една страна, да задави у албанцитѣ-мюсюлмани всѣкакви национални стремежи; отъ друга, да прѣдостави албанцитѣ-християни на разположението отъ четиритѣ чужди пропаганди, дѣйствуващи въ Албания — австрийска, италианска, гръцка и ромѫнска; отъ трета страна, да накара по-опорититѣ албански патриоти да прѣнесатъ въ странство своята възродителна дѣятелность. Така искрата запалена отъ братята Фрашери се е разпространила по всичкитѣ крайща на свѣтътъ, гдѣто е имало забѣгнали албанци.

Слѣдъ Цариградъ, центръ на албанската национална пропаганда става Букурещъ. Нѣколко заможни и интелигентни албанци-християни, които бѣха забѣгнали въ ромѫнската столица слѣдъ краха на Албанската Лига, възобновяватъ основаното отъ Феридъ паша въ Цариградъ албанско дружество „Дрита“, купуватъ собствена печатница и започватъ просвѣтителна дѣятелность. Наскоро слѣдъ туй се основаватъ още двѣ албански дружества, „Дитурия“ (Знание) и „Шпреза“ (Надежда), които, обаче, въ началото на 1907 г. се слѣха съ първото, подъ общото наименувание „Башкими“ (Единство) и подъ прѣдседателството на Тома Чеями. Въ разстояние на $^{1}/_{4}$ вѣкъ, тия дружества сѫ напечатали на албански около 150 разни политически и книжовни дѣла и сѫ издавали нѣколко албански вѣстника: „Шкипетаръ“ (Албанецъ), основанъ отъ Никола Начо, „Тоска“ (Тоска), „Беса“ (Честно слово), „L'Etoile Albanaise“ (на френски и албански) и пр. Безъ прѣувеличение може се каза, че Букурещъ бѣ главниятъ центръ на албанската просвѣтителна пропаганда отъ 1880 г. до 1908 год. На чело на тая пропаганда сѫ стояли отлични албански патриоти. като: Никола Начо, Тома Чеями, Висарионъ Додани, Пандели Евангели, Пандели Дурмиши, Василъ Зографи, Христо Мекси, Рафаеле Анастаси и др. — всички албанци-православни отъ Корча и нейнитѣ околности. И сега още дружеството „Башкими“ продължава своята дѣятелность, разполага съ доста пари и има свои клонове въ Браила и Кюстендже, гдѣто тоже живѣятъ доста албански емигранти.

---

*) Сами бей Фрашери е авторътъ и на най-добрия *френско-турски рѣчникъ*, който до сега сѫществува въ турската книжнина.

Не знаемъ, дали не ще бѫде сюрпризъ за българската публика, като ѝ обадимъ, че вторъ пропагандистически центръ на албанцитѣ е била . . . българската столица. Въ София именно, въ 1901 г., албанецътъ-мюсюлманинъ *Шахинъ бей Колочя* (родомъ отъ гр. Колоня, въ Срѣдна Албания) е основалъ една малка албанска печатница и е започналъ да издава единъ дву-седмиченъ и свободолюбивъ албански листъ „Лирия“ (Свобода). Въ София сѫ били напечатани и нѣколко десетки разни албански книги. Слѣдъ възстановлението на конституцията въ Турция, тая печатница и тоя вѣстникъ бидоха прѣмѣстени въ Солунъ, дѣто вѣстникътъ наново е започналъ да излиза, сега вече подъ редакцията на *Митхадъ бей Фрашери* (синъ на знаменития Абдулъ бей и прѣдседатель на албанския клубъ въ македонската столица), тъй като бившиятъ му редакторъ, Шахинъ бей Колоня, е Корчански депутатъ въ турския парламентъ. Въ 1907 г., албанецътъ-православенъ Никола Лиако е почналъ да издава въ София едно политико-литературно списание, подъ надсловъ „Шкипетария“ (Албания); но, по нѣмане доволно абонати, то е било принудено скоро да спрѣ. Неотдавна, въ София, е било основано и ново едно албанско патриотическо дружество подъ оригиналното име „Афрои Дита“ (Деньтъ се е приближилъ); а доста отъ по-одавна сѫществува и едно книжовно дружество „Дѫшира“ (Желание).

Освѣнъ тия два просвѣтителни центра, Букурещъ и София, прѣзъ изтеклитѣ 30 години сѫ били основани албански вѣстници и списания въ всички почти пунктове, дѣто е имало албански емигранти, па и въ нѣкои европейски столици.

Между послѣднитѣ първо мѣсто заема мѣсечното политико-литературно списание „Albania“ (на албански и френски), основано въ 1896 г. въ Брюксель, а отпослѣ прѣнесено въ Лондонъ. Неговъ редакторъ е най-блѣстящиятъ албански публицистъ ***Фаикъ бей Коница*** (албанецъ-мюсюлманинъ родомъ отъ гр. Коница въ Срѣдна Албания). Напомнящъ доста нашия Сг. Михаиловски по своята оригиналность и прозорливость, Фаикъ бей е по-малко даровитъ отъ него, но повече опоритъ въ борбата за своитѣ идеали. Той е първиятъ албанецъ, който, слѣдъ възстановлението на конституцията въ Турция, прѣдупрѣди своитѣ сънародници: да не се хранятъ съ илюзии, че младотурцитѣ доброволно ще имъ признаятъ националнитѣ права, ами да се приготвятъ за борба и съ тѣхъ по извоюването на тия свои права. Ако памятьта ни не измѣнява, Фаикъ бей първъ лѣпна на младотурцитѣ и остроумното прозвище „млади старо-турци“.

Въ 1902 г., другъ единъ интелигентенъ албанецъ-мюсюлманинъ, ***Дервишъ Хима*** (родомъ изъ Охридъ), е основалъ въ Брюксель мѣсечно политическо списание „L'Albanie“, което е излизало на албански и френски до прогласяването на конституцията въ Турция. Слѣдъ тая историческа дата, Дервишъ Хима напусналъ белгийската столица, за да се завърне въ отечеството си. Но въ Шкодра е билъ затворенъ за проповѣдване „автономията на Албания“, пролѣжалъ нѣколко мѣсеца въ затвора и щѣлъ е скѫпо да заплати своята проповѣдь, ако не сѫ се били застѫпиле за него нѣколко европейски приятели, между които и извѣстниятъ у насъ белгийски радикалъ Жоржъ Лоранъ.

Прѣзъ сѫщата 1902 г. е започналъ да излиза и въ Бѣлградъ (3 пѫти въ мѣсеца) малъкъ единъ политически листъ „Албания“, издаванъ на албански и сръбски отъ албанеца-мюсюлманинъ Яшаръ Еребаре. Тоя листъ е влачилъ нередовното си сѫществуване до 1905 г.

Въ 1905 г., младиятъ албански патриотъ *Никола Иванай бей* (албанецъ-католикъ, роденъ въ Високитѣ гори на Сѣверна Албания), е основалъ въ Дубровникъ (Рагуза) единъ крайно свободолюбивъ двуседмиченъ листъ подъ названието „Shpnésa e Shcypeniis“ (Надеждата на Албания), въ който смѣло и открито се е борилъ за свободата и независимостьта на Албания. Вѣстникътъ е излизалъ въ Дубровникъ на албански, италиянски и сръбо-хърватски до 1907 г., когато основательтъ му е билъ принуденъ да го прѣсели въ Триестъ, а по-късно и въ Римъ, дѣто се е появявалъ до края на 1908 година. Между албанцитѣ тоя вѣстникъ бѣ си спечелилъ много хубаво име, не само поради своитѣ смѣли политически проповѣди, но защото успѣ да опозори едного отъ претендентитѣ на албанския прѣстолъ — извѣстния испански авантюристъ ***Принцъ Донъ-Жуанъ-Аладро-Кастриота*** (нѣкогашенъ испански воененъ аташе въ Букурещъ). За рѣзкитѣ нападки и разоблачения противъ личностьта на тоя самозванецъ, Дубровнишкиятъ сѫдъ, по частната жалба на пострадавшия, бѣ осѫдилъ Иванай бей на 3 мѣсеца затворъ или 500 корони глоба; но родолюбивитѣ албанци, особено ония изъ Букурещъ, заплатиха глобата и отърваха отъ затвора своя любимъ вѣстникаръ. Тукъ му е мѣстото да се отбѣлѣжи, че прѣзъ 1907—1908 г. г. въ Дубровникъ е излизалъ и единъ 2-седмиченъ книжовенъ листецъ „Дашамири“ (Доброжелатель), чията главна задача е била: да пропагандира съставената отъ Шкодранското дружество „Агими“ (Зора) албанска азбука. И тоя листецъ е билъ анонимно редактиранъ отъ Иванай бей.

Прѣзъ 1906 г. основанъ е билъ 2-седмиченъ политически листъ „Пелазгу“ (Пелазгия е старото име на Албания, споредъ нѣкои историци) въ Каиро отъ албанеца-мюсюлманинъ ***Сами бей Кула*** (родомъ изъ Призренъ), но излизалъ е недълго. Въ 1907 год. сѫщиятъ албански журналистъ е започналъ въ Египетската столица новъ единъ листъ „Zghimi“ (Пробуждане); но и неговиятъ животъ едва ли ще е билъ дългъ, тъй като Сами бей се е завърналъ въ родината си веднага слѣдъ прогласяването на турската конституция.

Все по това врѣме, въ Египетъ сѫ излизали и нѣколко други албански вѣстника, като: политическия листъ „Шкиперия“ (Албания), издаванъ отъ нѣкой си Дора (вѣроятно, псевдонимъ); мѣсечното списание „Беса“, издавано отъ Т. Абрами; и сатирическиятъ листъ „Шкопи“ (Тояга), издаванъ неизвѣстно отъ кого. Но ни едно отъ тия издания не е протраяло дълго врѣме. Тѣхното появяване е само доказателство на извѣстно оживление у албанската емиграция въ Египетъ, защото прѣзъ сѫщитѣ тия години сѫ били основани въ Египетъ и нѣколко албански дружества: въ Каиро, въ Александрия и въ Магагахъ.

Отъ началото на XX-ия вѣкъ е захванала да се съживява и албанската емиграция въ Америка. Главенъ виновникъ на туй оживление може да бѫде считенъ образованиятъ албанецъ-православенъ ***Сотиръ Пеци*** (родомъ изъ Корча), гръцки възпитаникъ, но непримиримъ врагъ на гръцката пропаганда въ Албания. Послѣ нѣколко годишна устна пропаганда, Пеци е основалъ прѣзъ 1906 г. въ Бостонъ единъ политически албански вѣстникъ „Kombi“ (Народность), който силно разшавалъ албанцитѣ, заселени въ Бостонъ, Ню-ьоркъ, Сенъ-Луй-Мо, Буфало, Джемстовнъ, Чикаго, Санъ-Франциско и другадѣ. Въ кѫсо врѣме сѫ били основани въ Америка около 17 политически и просвѣтителни албански дружества, нѣкои отъ които развиватъ особена дѣятелность и досега. На чело на тия дружества е стояло Бостонското „Беса-Бесенъ“, което е имало клонове по цѣла Америка, дѣто живѣятъ албанци. Прѣзъ послѣднитѣ години, въ Бостонъ е била построена и една албанска православна църква, въ която литургията се служи на албански езикъ. Около правото за черкуване на албански се е водила ожесточена борба съ прѣдставителитѣ на гръцката патриаршия въ Америка, които никакъ не сѫ пристаяли за изключването на гръцкитѣ черковни книги; но нашитѣ братушки руситѣ и тукъ се намѣсили въ спора, и, съ тѣхното съдѣйствие, албанцитѣ побѣдили най-послѣ. Сега, албанската църква въ Бостонъ се намира подъ покровителството на руския Св. Синодъ, а въ нея служи литургия на албански младия албанецъ богословъ ***Фанъ Ноли***, който е билъ запопенъ отъ руския владика въ Ню-ьоркъ. Тоя просвѣтенъ албански попъ е прѣвелъ и всички черковни книги отъ гръцки на албански.

Съживяването на албанскитѣ емигранти въ С.-Америка заразило и заселенитѣ въ Буеносъ-Айресъ (Южна Америка) албанци, които прибързали да си основатъ дружество и да влѣзатъ въ сношение съ сънародницитѣ си въ С.-Америка.

Прѣди 3 години образувано е било и въ Вѣна едно албанско книжовно дружество „Dija“ (Знание), което всѣка година издава по едно малко „Албанско календарче“.

Понеже въ австрийската столица живѣятъ много малко албанци, то е очевидно, че туй дружество, въ сжщность, е австрийско. На това обстоятелство трѣба да се прѣпише факта, че дружеството не се ползува съ добро име между албанцитѣ, нито неговото „календарче“ съ добъръ приемъ, та и двѣтѣ тия австрийски прѣдприятия влачатъ жалко сжществувание.

Била би голѣма празднота, ако бихме пропуснали да кажемъ нѣщо и за даньта, платена на албанското възрождение отъ заселенитѣ въ Италия и вече италиянизирани албанци. Така. Въ 1885 год. е било основано едно албанско дружество въ Санъ-Деметрео-Короне (Калабрия), подъ името „Societa Nazionale Albanese“, подъ прѣдседателството на нѣкой си Камодека. Особена дѣтелность то не е развило и кой знае дали още сжществува. Прѣзъ сжщата година е започнало да излиза въ Кориляно (Калабрия) едно *2*-седмично албанско списание „Ylli i Shciperise“ (Албанска Звѣзда), подъ редакцията на нѣкой си Аргондица, но и то не е дълго просжществувало. По-щастливъ е билъ дву-седмичниятъ албанско-италянски вѣстникъ „Flamur'i Arbreshve“ (Албанско Знаме), основанъ прѣзъ 80-тѣ години на миналия вѣкъ тоже въ Кориляно отъ най-заслужения между италиянскитѣ албанци дѣятель ***Джироламо Де-Рада*** (както ще видимъ по-долу, той е авторъ и на нѣколко цѣнни книжовни трудове, посветени на Албания). Вѣстникътъ е излизалъ нѣколко години наредъ и е оставилъ дълбоки слѣди между италянскитѣ албанци. Въ сжщата година, въ Палермо (Сицилия) е било основано отъ Ф. Пета и Дж. Скиро списанието „La Giovane Albania“ (Млада Албания), което, обаче, скоро прѣстанало да излиза. Прѣзъ 1896 г. въ Кориляно е било основано ново едно албано-италянско дружество, подъ името „La Nazione Albanese“, което веднага започнало да издава въ Римъ и 2-седмиченъ листъ подъ сжщото име и подъ редакцията на Анзелмо Лорекио. Тоя листъ и днесъ още излиза; но, поради незначителностьта на редактора му и нѣманието му връзки съ самата Албания, не упражнява никакво влияние надъ никого. Въ 1904 г. католическиятъ распопъ Гаспаръ Якова

Мертури основалъ въ Римъ едно мѣсечно списание на албански и италянски, подъ наслова „Laimtari i Shcypeniis“ (Албански Глашатай); но и то излизало само една година. Прѣзъ сжщото почти врѣме, нѣкои неизвѣстенъ италянски албанецъ издавалъ въ Неаполь албано-италянски листъ „La Nuova Albania“, но той пъкъ неизтраялъ и нѣколко мѣсеца. Въ началото на настоящия вѣкъ сж бивали основавани въ Италия и нѣколко други комитети и дружества съ задача да работятъ за възраждането на Албания; но тѣ всички сж биле ефемерни, и, слѣдователно, малко полезни. Заслужва да се упомене отъ тѣхъ само основания въ Римъ прѣзъ 1901 год. комитетъ „Consiglio Albanese d'Italia“, чийто прѣдседатель е билъ Ричиоти Гарибалди, второриятъ синъ на великия италянски герой. Изобщо казано, италянскитѣ албанци не сж сторили много нѣщо за възраждането на своята прадѣдовска родина — въ всѣки случай, сторили сж по-малко отъ колкото съ право би могло да се очаква отъ тѣхъ при благоприятнитѣ условия, въ които сж се намирали и се намиратъ. Защото не трѣба да се забравя, че албанската кауза е била винаги симпатично гледана въ Италия, и отъ общественото мнѣние, и отъ правителството. А което е не по-маловажно, никога срѣдата на италиянцитѣ-албанци не е била съвсѣмъ бѣдна отъ влиятелни хора, тъй като отъ нея срѣда сж излѣзли, и папата Климентъ XI, и кардиналътъ Албани, и нѣкогашниятъ италянски първъ министъръ Фр. Криспи, и нѣкогашниятъ министъръ Ф. Сейсмидъ-Дода, па и мнозина италиянски професори (освѣнъ други второстепени и третостепенни дѣятели). Нѣщо повече е направено отъ тѣхъ само въ областьта на албанската история и на албанския езикъ, за които сж поработили доста: въ XVII-ия вѣкъ — Пиетро Богдано и фратерътъ Фр. Биянко, въ XVIII-ия вѣкъ — Фр. Да-Лече и Дж. Варибода, въ XIX-ия вѣкъ — Фр. Сартори, Д. Камарда, В. Дорза, Дж. Скиро и особено упоменатиятъ вече отъ насъ Джироламо Де-Рада, който отъ много албанци се счита за Несторъ на новитѣ албански писатели.

Ако би рѣкли да подвеждаме подъ общъ знаменатель цѣлитѣ, задачитѣ и програмитѣ на всички горѣизброени албански дружества, вѣстници и списания, ние ще трѣба да дойдемъ до заключението, че тѣ всички сѫ били горѣ-долу еднакви. Върховниятъ идеалъ на всички е билъ: ***пробуждане националното самосъзнание у албанския народъ*** и ***постигане неговото национално единство*** — на първо мѣсто, *политическа свобода* и *автономно управление за Албания* — на второ. Съ тая само разлика: че по-старитѣ и по-опортюниститѣ сѫ прѣслѣдвали открито първата часть отъ тоя идеалъ, като сѫ държали другата му часть скрита въ пазвата си за по-щастливи врѣмена; а по-младитѣ и по-рѣшителнитѣ сѫ се борили за цѣлия идеалъ, дълбоко убѣдени, че двѣтѣ негови части съставляватъ единъ недѣлимъ блокъ. Но и еднитѣ и другитѣ сѫ имали една обща мечта: часъ по-скоро да изправятъ на собственитѣ му нозѣ своя народъ.

Ала нашиятъ очеркъ ще бѫде непъленъ, ако не хвърлимъ единъ бѣгълъ поне погледъ и върху новата албанска книжнина, па и върху усилията на албанцитѣ да създадатъ една албанска азбука.

* * *

Родоначалникъ на албанската книжнина е католическиятъ попъ *Марико Барлезио* (Marinus Barletius), албанецъ изъ Шкодра, който е живѣлъ въ края на XV-ия вѣкъ. Въ началото на XVI-ия вѣкъ той написалъ и издалъ на латински историята на знаменития албански вождъ и герой ***Георги Кастриота Скендербергъ*** — най-силната личность, що е далъ албанскиятъ народъ отъ когато той сѫществува. Неговото властвуване е редъ отъ чутовни побѣди, които съставляватъ най-свѣтлитѣ страници въ доста несвѣтлата история на албанцитѣ. Чудната тая албанска епопея — напомняща, въ малки размѣри, Наполеоновата — и е описалъ Барлезио съ единъ упоителенъ възторгъ, който достига до „delirium“... Разумѣва се, че тази история е повече панегирикъ, отколкото история, и, като всѣки панегирикъ, не е държала критическа смѣтка за историческитѣ факти. Но ако и сега още се намиратъ историци, които пишатъ незаслужени панегирици на посрѣдствени владѣтели, то написаниятъ въ XVI-ия вѣкъ панегирикъ за такъвъ единъ извънреденъ герой, като Скендерберга, може да се прости и не само на единъ попъ. Каквато и да е, тая история на Барлезио има двойната историческа заслуга: да е ***първата*** книга, написана отъ албанецъ за албанцитѣ, и да е ***първата*** албанска история, която и сега още не е безъ цѣна. Като таквазъ именно, тя е била прѣведена, и на албански и на италиянски (отъ италиянския албанецъ Луиджи Лорекио).

Въ XVII-ия вѣкъ, другъ единъ албанецъ, Скопскиятъ католишки епископъ *Пиетро Богдано*, е написалъ на албански книгата: „Свети разговори“. Главното значение на тѣзи благочестиви „разговори“ е, че тѣ сѫ ***първата*** книга написана на албански езикъ.

Ала настоящата албанска литературна заря започва да изгрѣва едва прѣзъ първата половина на XIX-ия вѣкъ. Единъ горещъ албански патриотъ и доста ученъ за врѣмето си човѣкъ *К. Кристофоридисъ* (родомъ изъ Елбасанъ) съставя албано-гръцки рѣчникъ, написва албанска граматика и прѣвежда Евангелието и нѣкои други части на Библията отъ гръцки на албански. Макаръ и гръцки възпитаникъ, Кристофоридисъ е билъ за приемането на латинската азбука като албанска, и цѣлиятъ си животъ се е борилъ за очистването на албанския езикъ отъ гръцки и турски думи. Той е заинтересувалъ съ сѫдбата на албанцитѣ и извѣстния френски консулъ Огюстъ Дозонъ, който, по негово настояване, прѣдприелъ редъ екскурзии изъ Албания, събиралъ е албански пѣсни и написалъ е нѣколко статии и книги върху Албания и албанския езикъ.

Едноврѣменно почти съ Кристофоридиса започватъ да се появяватъ и първитѣ албански писатели, които — както се полага на начинающитѣ литератори — дебютиратъ съ стихове. Първиятъ албански поетъ е ***Несимъ бей Да-Преметъ***, съгражданинъ на Кристофоридиса. Всичкитѣ негови стихове не сѫ се появили още на бѣлъ свѣтъ; но осемъ отъ неговитѣ лирически стихотворения сѫ напечатани отъ Хана въ класичното му съчинение за албанцитѣ. Сюжетътъ на тия стихотворения е любовьта, само че тая любовь е албано-турски жанръ, т. е. тя е любовь къмъ... мѫжкия полъ. Самитѣ стихотворения сѫ написани на албански езикъ съ турски букви; но по-голѣмата часть отъ тѣхъ, както увѣряватъ, се намирали у нѣкой Елбасански бей въ рѫкописъ. По-интересна за албанцитѣ е стихотворната сбирка на нѣкой си емигрантъ въ Египетъ албанецъ тоска ***Митко*** (вѣроятно, псевдонимъ), излѣзла въ Александрия прѣзъ 1878 г. и носяща заглавието: „Албанска Пчела“. Тая сбирка съдържа народни пѣсни и стихотворения, рисующи жестокоститѣ на турския режимъ, които сѫ прокудили хилядници албански синове по всичкитѣ крайща на земята. Въ поезията се е подвизавалъ и единъ католишки калугеръ, албанецъ изъ Шкодра, ***Гергъ Фишта***, който е написалъ двѣ стихотворни сбирки подъ надсловъ „Горска Гусла“ и една сатирическа сбирка озаглавена „Оси изъ Парнаса“. Въ поетическата область е поработилъ и ***В. Додани*** (съ сбирката си „Пчелни медъ“), па и нѣкои други стихоплетци, на които произведенията—както казва Волтеръ — нѣма да достигнатъ до потомството... А единъ отъ по-ученитѣ албански поети, който е билъ и малко филологъ, ***Луиджи Гуракуки***, опиталъ се е да кодифицира поезията въ свое едно доста извѣстно съчинение: „Законъ за поезията“. Къмъ всички тия поетически трудове трѣба да се прибавятъ и упоменатитѣ вече стихотворни сбирки на ***Наимъ бей Фрашери***. Освѣнъ туй, не трѣбва да се забравятъ и стихотворнитѣ прѣводи: на часть отъ Омировата „Илияда“ отъ сѫщия Наимъ бей, на часть отъ Дантовата „Божественна комедия“ отъ Луиджи Лорекио и на Ламартиновия „Вилхелмъ Тель“ отъ Митхадъ бей Фрашери. По драматическата литература заслужватъ упоминание: споменатата по-горѣ драма на ***Сами бей Фрашери*** и драмата „Пировата смърть“ отъ ***М Шанъ***. Въ историческата область най-много се е отличилъ Шкодранския фратеръ ***Домъ Никай*** съ своята „История на Албания“. Все прѣзъ XIX-ия вѣкъ сѫ били съставени и два доста добри рѣчника: „Албано-Персидско-Турски“ отъ ***Саидъ бей Топтани*** (умрѣлъ въ заточение, дѣто е билъ пратенъ отъ Султанъ Хамида за приятелството му съ злочестия Султанъ Мурада) и „Албано-Италиянски“ отъ Шкодранското просвѣтително дружество „Башкими“ — най-пълниятъ отъ всички албански рѣчници. Една добра албанска граматика е написалъ и католишкиятъ разпопъ Гаспаре Якова Мертури.

Италиянскитѣ албанци, както вече отбѣлѣзахме по-горѣ, сѫ внесли доста нѣщо въ бѣдната съкровищница на албанския езикъ и история. Тъй: ***Винчензо Дорза***, още въ 1848 г., е написалъ на италиянски една книга, за да запознае свѣта съ албанцитѣ. Книгата, носяща наслова: „Албанцитѣ, издирвания и мисли“, е посвѣтена отъ автора „на моя народъ разпокѫсанъ и разпръснатъ, но единъ“. Отъ сѫщия авторъ сѫ били издадени прѣзъ 1862 г. и „Етнологически изучвания върху албанския езикъ“. Единъ опитъ върху сравнителната граматология на албанския езикъ е билъ напечатанъ въ 1864 г. отъ ***Д. Камарди***. Етнологически етюди върху Албания и единъ италиянско-албански рѣчникъ сѫ били написани отъ ***Н. Кета***. Една албанска граматика — отъ ***В. Либранди***. Но най-вече итало-албанскитѣ писатели сѫ поработили въ областьта на албанския фолклоръ. Цѣлъ редъ сбирки на албански народни пѣсни и обичаи сѫ били издадени отъ А. Базиле, Стафа, Д. Де-Грация, Г. Дора, Дж. Скиро и др. И въ това отношение, на чело на всички стои познатиятъ ни вече Джироламо Де-Рада, който, още въ 1866 г. е написалъ поетически вариации върху албанскитѣ народни пѣсни подъ заглавие: „Рапсодии отъ една албанска поема“ (въ тия вариации е възпѣта Скендербеговата епопея). Отпослѣ той е написалъ и издалъ редъ съчинения върху историята и езика на албанцитѣ. Чудна е сѫдбата на тоя редъкъ човѣкъ: изгубилъ всички свои роднини, той намѣрилъ утѣшение въ служенето на прадѣдовото си огнище и цѣлиятъ свой останалъ животъ посвѣтилъ нему. Между италианскитѣ албанци на Де-Рада се пада първото мѣсто, и по написаното отъ него, и по прѣданостьта му къмъ Албания.

Безсъмнѣно, този инвентаръ на албанската книжнина не е твърдѣ богатъ. Но ако се вземе прѣдвидъ: че ние отбѣлѣзахме само по-крупнитѣ албански произведения (повече отъ 200 албански книги, издадени въ Букурещъ и

София, не влизатъ въ нашия списъкъ); че тая книжнина е цѣла почти емигрантска; и че албанцитѣ и днесъ още нѣматъ една обща азбука и единъ общъ литературенъ езикъ; — мѫчно ще бѫде да не се признае неговата удовлетворителность.

По-голѣмата часть отъ горѣизброенитѣ албански книги, вѣстници и списания сѫ били списвани и написани на диалекта отъ тоскитѣ. Но хора, които познаватъ и двата албански диалекта, увѣряватъ, че диалекта на гегитѣ билъ по-близъкъ до стария албански езикъ, по-богатъ съ думи отъ диалекта на тоскитѣ и много по-малко натоваренъ съ гърцизми и турцизми. Ние не можемъ да се произнесемъ, кой отъ тия два диалекта трѣба да стане общъ литературенъ езикъ на албанцитѣ; но неможемъ да не имъ пожелаемъ часъ по-скорошното установяване на единъ общъ литературенъ езикъ. Да чакатъ раждането на нѣкой албански Данте е дълга работа. Ще трѣба да се задоволятъ — поне сега за сега, догдѣ се роди нѣкой талантливъ списатель — съ едно конгресно рѣшение на сѫществующитѣ албански писатели, журналисти и интелигентни хора, което да прогласи за общъ езикъ единъ отъ двата диалекта.

Още повече трѣба да побързатъ албанцитѣ съ установлението на една обща своя азбука. До сега тѣхната просвѣта засѣгаше само интелигентния имъ слой, та нѣколкото азбуки не бъркаха много на работата; но отсега нататъкъ, просвѣтата ще трѣбва да се разсѣе по цѣла Албания, да влѣзе въ училищата и да засѣгне дѣцата. Едно конгресно рѣшение отъ тѣхнитѣ писатели, журналисти и интилигентни би могло да спаси и тука положението. Споредъ насъ, има само двѣ възможни рѣшения на тоя въпросъ: едното, най-практичното, би било — възприемането на кирилицата, съ която могатъ се изрази всички почти албански звукове; другото, най-цѣлесъобразното, би било — възприемането на латиницата, като за специалнитѣ албански звукове се съединатъ по двѣ-три букви наедно, или, което е още по-умното, като се обозначатъ тѣ съ знакове, както сѫ направили поляцитѣ, чехитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ. Да сме албанци, безъ да се замислимъ, ние би гласували за послѣдното рѣшение. Па и като славяни, ние бихме прѣдпочели туй рѣшение въ името на прогреса.

Но за окрѫгленостьта на нашия очеркъ, необходимо ще бѫде да се разкаже — макаръ и накратко — досегашната еволюция на албанската азбука.

Първата албанска азбука датира още отъ 1635 год., когато католишкиятъ калугеръ ***Биянко*** издалъ съ нея едно малко рѣчниче за албанския езикъ. Тая азбука била съставена отъ латински букви, като за особенитѣ албански звукове били сковани нѣколко нови букви, на които грозниятъ изгледъ не е билъ единствениятъ имъ грѣхъ. Католишкитѣ калугери и попове у миридититѣ сѫ си служиле тоже съ латиницата за напечатването на необходимитѣ имъ албански учебници. Италиянскитѣ албанци сѫщо сѫ започнали съ латински букви да пишатъ по албански. Едничко изключение между тѣхъ е направилъ сицилианецътъ Д. Камарда, който е употрѣбилъ гръцката азбука; но той не е ималъ послѣдователи даже и въ самата Италия. Въ 1827 г. единъ албански прѣводъ на Евангелието е билъ напечатанъ въ Корфу тоже съ гръцки букви. Отъ чужденцитѣ, които сѫ изучавали албанския езикъ, Ханъ и Ксиландеръ сѫ го писвали съ гръцки букви, а Миклошичъ, Дозонъ и Копитаръ — съ латински (послѣдниятъ се е ползувалъ съ кирилицата за специалнитѣ албански звукове). Въ 1861 г. нѣкой си албанецъ Наумъ Биткуки е писвалъ албански съ славянски букви. Ханъ разказва, че въ Елбасанъ намѣрилъ една национална албанска азбука, състояща отъ 52 букви, която била ужъ произхождала — както и гръцката — отъ финикианската; но отпослѣ се узнало, че тя била дѣло на нѣкой си гръцки даскалъ Теодоро. Познатиятъ ни вече Елбасански патриотъ, Кристофоридисъ, е написалъ всичкитѣ си албански книги (упоменати по-горѣ) съ латински букви, като за особенитѣ албански звукове си послужилъ съ туряне условни знакове върху съотвѣтствующитѣ букви. Тая албанска азбука на Кристофоридиса изглежда толкова рационална, щото човѣкъ недоумява, защо тя не е била възприета на врѣмето си, ами цѣли десетилѣтия сѫ се губили за съставлението на нови азбуки.

Сега вече албанцитѣ иматъ нѣколко свои азбуки, безъ да иматъ една обща за всички.

Първата отъ тия азбуки (по хронологически редъ) е съставената въ 1873 г. отъ албанския езуитски орденъ въ Шкодра, и за туй се наричя „Шкодранска“. Тя е латинска съ 6 новоскованиі букви.

Втората носи името „Цариградска“, защото тамъ е била съставена въ 1878 г. отъ Наимъ бей Фрашери. Тя е тоже латинска и тоже съ 6 новоскованиі букви, но не отъ сѫщия калъпъ, като ония на първата. Съ нея азбука — както се вече каза по-горѣ — сѫ били печатани албанскитѣ листове, които сѫ излизали въ Турция. както и Софийския албански листъ.[1])

Третата е съставена въ 1900 г. отъ дружеството „Башкими“ въ Шкодра. Тя е сѫщо тъй латинска, а за особенитѣ албански звукове си служи съ по 2 и 3 съединени букви. На нея сѫ се печатали почти всички задгранични албански вѣстници и списания.

Въ 1902 г., новооснованото въ Шкодра дружество „Агими“, чийто прѣдседатель билъ мѣстниятъ католишки архиепископъ Лазаро Медия, не харесало сѫществующитѣ албански азбуки и взело та съставило нова — четвърта по редъ. И тая азбука е латинска, само че специалнитѣ албански звукове се пишатъ съ 7 букви, заети отъ хърватската и полска азбуки. За пропагандирането на тая именно азбука се е издавалъ прѣзъ 1907/8 г. въ Дубровникъ книжовниятъ албански листъ „Дашамири“. Съ нея азбука сѫ напечатани и новитѣ учебници за албанскитѣ школи въ Шкодра.

За да се тури край на това изобилие отъ азбуки и се установи една обща албанска азбука, лани, слѣдъ прогласяването конституцията въ Турция, биде свиканъ единъ албански конгресъ въ Битоля. Но, въпрѣки всѣко очакване, намѣсто да прогласи една обща азбука, конгресътъ взе че измѣни 2 букви на „Цариградската“ и нея пожела да наложи на всички албанци. Разумѣва се, че албанската интелигенция не се покори на таквозъ несполучливо рѣшение на въпроса и, по тоя начинъ, албанцитѣ се сдобиха съ нова една азбука.

При всички тия несъобразности, обаче, ние не се съмнѣваме, че скоро ще бѫдатъ установени една обща албанска азбука и единъ общъ книжовенъ езикъ.

* *
*

Ето каква е, въ общи контури, историята на първия периодъ отъ албанското възраждание. Колкото и да е скромна тая 30-годишна история (почти цѣлата емигрантска), ние все пакъ не се колебаемъ да повторимъ произнесената си въ началото прѣсѫда: че нейнитѣ добри резултати не могатъ да не вдъхватъ вѣра у албанцитѣ въ близкото тържество на тѣхната народность.

И наистина, вториятъ периодъ на албанското възраждане, започналъ съ новата ера въ Турция, се възвестява като много свѣтълъ и много обѣщающъ.

Въ самата Албания, дѣто сѫществуващитѣ до сега училища бѣха почти всички пропагандистически (гръцки, ромѫнски, италиански и австрийски), започнали сѫ се да се отварятъ и чисто албански — отворени сѫ вече около 50 такива училища, а, по рѣшението на миналогодишния албански конгресъ въ Битоля, прѣдстои отварянето на други още 150 народни училища. Нѣкои отъ задграничнитѣ албански дѣятели, като: Сотиръ Пеци, Шахинъ бей Колоня, Сами бей Кула, Дервишъ Хима и Никола Иванай бей, сѫ се вече завърнали по роднитѣ си мѣста. Шахинъ бей е единъ отъ албанскитѣ депутати въ турския парламентъ, а Пеци е основалъ въ родния си градъ албански седмиченъ вѣстникъ „Корча“ и е успѣлъ да направи отъ гр. Корча най-събудения албански центъръ. Освѣнъ туй, навсѣкѫдѣ въ Турция албанцитѣ сѫ захванали да се организиратъ и да дѣйствуватъ. Основани сѫ до днесъ по цѣла Турция около 30 албански политически клубове и шестъ албански вѣстника. Въ Цариградъ излизатъ два албански листа: единъ седмиченъ „Башкими“ (Единство) и единъ полуседмиченъ „Беса“ (Честно слово) — и двата вдъхновявани отъ най-младия измежду братята Фрашери, Мехмедъ бей, който е сѫщеврѣменно и прѣдседатель на албанския клубъ въ турската столица. Въ Солунъ излизатъ тоже два албански листа: единъ седмиченъ, политически, „Лирия“ (Свобода) и единъ 2-седмиченъ, литературенъ, „Дитурия“ (Знание) — и двата издавани отъ сина на Абдулъ бей Фрашери, Митхадъ бей, който и самъ пише въ тѣхъ подъ псевдонима Люмо Скендо, па намира врѣме и да прѣдседателствува албанския клубъ въ Солунъ. Въ Скопие се издава сѫщо единъ седмиченъ албански листъ „Косова“. Но, което е по-внушителното, албанцитѣ вече не се стѣсняватъ да прѣдявяватъ на новата Турция свои национални и политически искания. В. „Корча“, напр., въ броя си отъ 18-и февруарий н. г., печати една програма отъ цѣла редица албански искания, като настоява да бѫдатъ тѣ прѣдявени въ турския парламентъ отъ албанскитѣ депутати. Заслужватъ да се отбѣлѣжатъ по-главнитѣ отъ тия албански искания, за да се види пѫтьтъ, въ който се тъкми да се насочи албанското възраждане прѣзъ неговия вторъ периодъ. Ето тия искания:

---

[1]) За хатъра на историческата истина, тукъ може да се упомене и албанската азбука, съставена въ 1879 г. отъ назначената за тая цѣль Султанъ Хамидова комисия. Тая мъртворождена азбука е била съставена отъ гръцки, латински български, сръпски и новоскованиі букви — вѣроятно, за да неможе послужи никому.

а) Официално признаване народностьта и езика на албанцитѣ.

б) Отваряне на държавна смѣтка основни и срѣдни училища по цѣла Албания, въ които да се прѣподава изключително по албански (турски може да се прѣподава само като безпрѣдметенъ езикъ).

в) Изгонване изъ Албания чуждитѣ пропаганди (гръцка, австрийска и италианска).

г) Всички държавни чиновници въ Албания да бѫдатъ албанци, родени въ Албания.

д) Албанскитѣ войски да изслужватъ 2-годишна военна служба въ своята родина и само въ врѣме на война да се извеждатъ изъ нея. Военнитѣ имъ началници да знаятъ албански.

е) Отъ държавнитѣ приходи на Албания само 20% да стиватъ въ Цариградъ, останалитѣ 80% да се разходватъ за нуждитѣ на самата страна.

ж) Всичкитѣ вакуфи въ Албания да се турятъ въ надеждни рѫцѣ, а приходитѣ имъ да се употрѣбяватъ за училищни и други просвѣтителни нужди на самитѣ албанци.

з) Отъ прихода на десятъка да се подържатъ ежегодно по 5 албански студенти въ странство за изучване виситѣ и специални науки.

И прочее, и прочее, и прочее.

Послѣ възстановлението на конституцията въ Турция, и албанската емиграция въ странство удвои енергията си, като постави на широка политическа основа своята нова дѣятелность. Въ Египетъ, освѣнъ дву-седмичния политико-сатирически листъ “Shkopi“ (Тояга), чийто редакторъ сега е Дора, започнали сѫ да излизатъ и два нови политически вѣстника: „Rrefeja“ (Стрѣла) изданванъ въ Кайро отъ нѣкой си Врухо и „Vatra“ (Огнище) издаванъ въ Магагахъ. И двата тия вѣстника не довѣряватъ на младотурцитѣ и имъ правятъ систематическа опозиция. Както трѣбваше и да се очаква, албанскитѣ емигранти въ Америка проявяватъ особена политическа дѣятелность въ полза на родната си земя. Тѣ сѫ вече намислили да прѣобърнатъ своето дружество „Besa-Besen“ (съ всичкитѣ му клонове изъ Америка) въ *народна албанска партия*, прѣдназначена да прибере въ редоветѣ си всички албански емигранти (поне ония въ Америка), за да може да влияе по-силно на сънародницитѣ си въ самата Албания въ духа на своята програма. За тая цѣль е извиканъ отъ Лондонъ добрѣ познатия албански публицистъ Фаикъ бей Коница, комуто е рѣшено да се прѣдостави рѫководството на партията и уреждането на основания вече партиенъ органъ „Djelli“ (Слънце) — най-голѣмиятъ политически листъ, който албанцитѣ сѫ имали до днесъ, започналъ да излиза въ Бостонъ вмѣсто прѣстаналия в. „Kombi“. Не ни е извѣстно, дали въ Букурещъ и въ София има сега албански вѣстници; но знаемъ положително, че и тамъ се развива усилна политическа дѣятелность. Ала което особено трѣба да ни интересува въ случая, то е сегашната програма на албанската емиграция въ странство, която допълня оная на албанцитѣ въ самата Турция и дава пълно прѣдставление за новата насока на албанското възраждане. Собствено, такъва програма нѣма само една, а има нѣколко: на албанцитѣ емигранти въ Египетъ, въ Ромѫния, въ Италия и въ Америка. Но понеже въ сѫщественитѣ си искания всички тѣзи програми се схождатъ помежду си, то ние се възползувахме отъ аналогическия методъ на Спенсера, за да сведемъ въ една схема ония тѣхни пунктове, които у всички сж еднакви, и, по тоя начинъ, да дегажираме една обща програма на цѣлата албанска емиграция. Ето тая така съставена програма:

I.—Официално признаване на албанската народность безъ разлика на вѣроизповѣдание.—Официално признаване на албанския езикъ, като училищенъ и административенъ езикъ. На него трѣба да се прѣподава въ всички основни и срѣдни албански училища и него трѣба да знаятъ държавнитѣ служители въ Албания.

*II. — Образуване една область подъ името Албания съ единъ главенъ управитель на чело. Даване на тая область самоуправление съ областно събрание (Диета). — По-голѣмата часть отъ областнитѣ приходи да се разходватъ за нуждитѣ на самата область. — Албанскитѣ войници да изслужватъ воената си тегоба въ самата Албания *).*

Това е сжщностьта на албанскитѣ емигрантски програми. Различия между тѣхъ има само по второстепенитѣ въпроси. Впрочемъ, има едно по-важно различие: нѣкои отъ тѣхъ стоятъ за пълната независимость на Албания; но и тѣ изглеждатъ наклонни да се започне съ автономията.

Както е забѣлѣзалъ и самъ читательтъ, *автономията* е централното мѣсто на всички тия албански програми — и мѣстни, и емигрантски. Едни отъ тѣхъ я искатъ прикрито, други открито; едни отъ тѣхъ я наричатъ „административна децентрализация“, а други „административна автономия“; но сжщностьта на работата си остава еднаква за всички, а тя е: *автономията на Албания.*

Ала тази общность въ стремленията има нужда отъ една санкция, която може да я даде само единъ *общъ албански конгресъ*, съставенъ отъ делегати, и на албанскитѣ клубове въ Турция, и на албанскитѣ емигранти въ Египетъ, Ромжния, България, Италия и Америка.

Въ едно неодавнашно интервю съ ромжнския в. „Minerva“, единъ отъ албанскитѣ първенци въ Букурещъ, г. Васили Зографи, като излагалъ на редактора приблизително горнитѣ албански искания, съобщилъ му, че наскоро въ ромжнската столица щѣлъ да се събере единъ албански конгресъ, въ който щѣли да бждатъ прѣдставени всичкитѣ албански клубове въ Турция и въ странство, и който конгресъ щѣлъ да опрѣдѣли линията на поведение, що трѣба да възприематъ албанцитѣ за възтържествуването на своята народна кауза. Ако това е истина, ние горѣщо поздравляваме щастливата идея за такъвъ единъ конгресъ. Както и по-горѣ сме казали, слѣдъ самитѣ албанци, никой повече отъ насъ — македонскитѣ българи — нѣма да се зарадва, ако тоя необходимъ и наложителенъ конгресъ се свика часъ по-скоро, и ако албанскитѣ дѣятели прибързатъ да рѣшатъ въ него тритѣ крупни задачи, които имъ прѣдстоятъ на първо врѣме: а) прогласяването на една *обща албанска азбука*; б) установяването на единъ *общъ книжовенъ езикъ*; и в) изработването на една *обща политическа програма*. Тия три мѣрки се диктуватъ днесъ на албанцитѣ, като първи стжпки въ тѣхния новъ животъ. Защото освѣтената отъ историческия опитъ истина ни учи, че първото условие за успѣха на всѣко прѣдприятие е: да се знае що се иска и какъ ще се иска. А парламентарната история допълня урока съ указанието: щото въпроситѣ да се разреждатъ и рѣшаватъ единъ по единъ, като се почва отъ възможното и неотложното и се върви къмъ желаемото и отлагаемото. Албанцитѣ, слѣдователно, ще трѣба да започнатъ съ опрѣдѣление на една обща програма, като разчистатъ и полето си за обществена и културна дѣйность съ разрѣшаването на двата прѣдварителни въпроса: общата азбука и общия книжовенъ езикъ. Всичко останало, при умѣние, трудъ и врѣме, ще дойде само по себе си — както е казано въ Евангелието...

---

*) Въ програмата на албанскитѣ емигранти въ Америка (в. „Djelli“) има два характерни пасажа, които е грѣшно да не се възпроизведатъ тука. Единиятъ е: „Ако единъ день *Турция не остане въ Европа*, Албания ще се провъзгласи независима и ще си избере владѣтель отъ нѣкой царски домъ въ Европа“ Другиятъ: „Въ границитѣ на Албания трѣба да влѣзатъ вилаетитѣ Шкодрански, Янински, Косовски и *оня дѣлъ отъ Битолския, гдѣто мнозинството е албанско*“. Подчеркнатитѣ отъ насъ послѣдни думи показватъ, че албанцитѣ въ Америка сж вече възприели принципа на мнозинството, като разграничителенъ.

Никаква илюзия, обаче, не трѣба да си правятъ интилигентнитѣ синове на Албания, че ще намѣрятъ пѫтя си постланъ съ рози. Напротивъ: прѣдстоятъ имъ дълги и опорити борби, и то на нѣколко фронта. Най-тежката отъ тѣхъ, може би, ще бѫде борбата съ старитѣ понятия на самия албански народъ. Слѣдъ нея ще вървятъ цѣлъ редъ други борби: съ младотурцитѣ — за спечелване националната индивидуалность и за гарантиране политическитѣ свободи; съ Гърция и съ гръцката патриаршия — за спасяване отъ погърчване албанцитѣ въ южна и юго-източна Албания; съ Австрия — за отърваване албанцитѣ-католици отъ нейното право на официално покровителство (добито отъ Карловачкия и Пожаревачкия договори, а неотмѣнено отъ Парижкия). Ако сърбитѣ и черногорцитѣ не се окажатъ по-умни тоя пѫть, възможна е и съ тѣхъ борба въ Сѣверна и Сѣв.-Източна Албания. Единственитѣ съсѣди, съ които албанцитѣ нѣма защо да се боратъ, отъ които тѣ нѣма що да се боятъ и съ които тѣ трѣба да заживѣятъ въ любовенъ миръ и другарска солидарность още въ началото, сѫ . . . *българитѣ*, ромѫнитѣ и Италия.

Какви могатъ да бѫдатъ ближайшитѣ перспективи на албанското възраждание?

На тоя пророчески въпросъ трудно е да се отговори съ извѣстна положителность: едно, защото политическитѣ пророчества сѫ рискована работа; друго, защото политиката прилича много на оная билярдна игра, въ която побѣдата състои не само отъ вашитѣ добивки, но и отъ грѣшкитѣ на вашия противникъ; и трето, защото албанскиятъ въпросъ е органически свързанъ съ всички други балкански въпроси, та неговото развитие не може да не се влияе отъ общия ходъ на събитията въ Балканския Полуостровъ. Ала все пакъ нѣкои малки прѣдвиждания още отъ сега могатъ се направи. Първото: ако младотурцитѣ

продължатъ досегашната си репресивна политика спрямо албанцитѣ, това ще бѫде пускане вода въ албанската воденица . . . Второто: ако албанцитѣ не оставатъ на бѫдещитѣ свои поколения мечтата за албанска независима държава, тѣ само ще забавятъ спечелването на автономията си.

Изобщо, трѣбало би добрѣ да се помни: че ***Турция е още потрѣбна на Балканскитѣ народи***, и, най-много, на албанцитѣ; а автономията — даже само административната, на първо врѣме — е най-згодната политическа форма за правилното развитие на единъ нововъзроденъ народъ. И то по много причини, едната отъ които е: че автономията е прѣкрасна практическа школа за подготвяне на хора, които да могатъ се справи съ съврѣменитѣ държавни задачи. Необходимиятъ управителенъ персоналъ за една независима държава трудно е да се намѣри у единъ слабо-културенъ народъ, като албанския, когато за автономията е много по-лесно. За нея и сега още албанцитѣ могатъ намѣри потрѣбния персоналъ отъ свои хора. Освенъ изброенитѣ вече по-горѣ изпитани свои дѣйци и журналисти, албанцитѣ разполагатъ съ трима отлични държавници, каквито сѫ: сегашниятъ турски м-ръ на вѫтрѣшнитѣ дѣла Феридъ Паша, водительтъ на турския „Либераленъ съюзъ“ Исмаилъ Кемалъ бей*) и бившиятъ Критски и Самоски генералъ-губернаторъ Георги Беровичъ Паша. Не имъ липсватъ видни хора и за депутати. Между избранитѣ вече въ турския парламентъ има нѣколко души, които би могли съ полза да депутатствуватъ и въ бѫдѫщата албанска Диета, като напр.: Драчкиятъ депутатъ Есадъ Паша Топтани, Бератскиятъ Азисъ Паша, Прищинскиятъ Фуадъ Паша, Аргирокастровиятъ Муфидъ бей, Превезкиятъ Азми бей, Корчанскиятъ Шахинъ бей Колоня и пр. Между влиятелнитѣ мѣстни хора въ Албания има тоже достойни обществени дѣятели, като: прѣдсѣдательтъ на албанския клубъ въ Битоля Фехимъ бей, Низетъ бей Врионн въ Бератъ, Дервишъ бей Топтани въ Елбасанъ, Соколъ Баци въ Груда (Шкодранско), Ибраимъ бей Соколовичъ, Хамди бей, Пренкъ

---

*) Исмаилъ Кемалъ бей е братовчедъ на Феридъ Паша, но неговъ непримиримъ съперникъ.

Бибъ Дода и католишкиятъ фратеръ Примо Дочи въ Шкодра, бившиятъ католишки архиепископъ въ Призренъ Паскале Трокси, Василъ Дияманди въ Янина и пр. и пр. Съ такъвъ общественъ капиталъ трудно е да се управлява една независима държавица, но не е трудно да се управлява една автономна область — особено пъкъ въ първитѣ години на нейното сѫществувание.

Значи: установление обща азбука и общъ книжовенъ езикъ, отъ една страна; отваряне колкото се може повече школи (не само основни за дѣцата, но и вечерни и празднични за възрастнитѣ), отъ друга; и спечелвание извѣстна автономия, отъ трета; — такива ще бѫдатъ тритѣ радужни цвѣта, съ които ще се окраси, вѣроятно, вториятъ периодъ на албанското възраждане. Ние считаме, че постигането на тия три цѣли е, и съвършено достатъчно, и напълно задоволително за съврѣменната албанска генерация. Нека се прѣдостави на бѫдещитѣ албански поколения да довършатъ останалото . . .

Но да свършимъ, както започнахме: съ опрѣдѣляне рольта, която се пада намъ, на българитѣ, въ дадения случай. Ние вече указахме направлението на тая роль. Прѣдлежи ни само да конкретираме нейното проявление.

Ето какъ ний схващаме тоя въпросъ.

Нашитѣ македонски братя трѣбало би часъ по-скоро да се солидаризиратъ съ албанцитѣ въ общата борба за извоюване истинска свобода и областно самоуправление, като изоставятъ на статистиката да разрѣши въпроса за границитѣ между Албания и Македония. Такъва една солидарность налага имъ дългътъ: да помагатъ на албанцитѣ, както въ тѣхнитѣ домогвания за официално признаване народностьта имъ, така и въ тѣхнитѣ усилия да изкубнатъ изъ ногтетѣ на Патриаршията православнитѣ си сънародници. Ако за туй стане нужна на албанцитѣ една врѣменна защита на Екзархията, не трѣбва да бѫде и тя отказана — и то при условия, които не би ограничавали въ нищо духовната самостоятелность и черковно-училищната свобода на албанцитѣ.

Освѣнъ това, желателно е да стори нѣщо за албанцитѣ и Българската държава. Напр.: при българския университетъ да се отвори една катедра и за албанския езикъ, както се отвори за турския и каквато одавна сѫществува при Вѣнския университетъ. А което е още по-цѣнното: да се откриятъ ***по 10 стипендии*** въ гимназиитѣ, университета и военното училище въ София за албанци, желающи да постѫпятъ въ тѣхъ. Това трѣба да се направи, не съ пропагандистическа цѣль — ние нѣмаме нужда отъ нея, — а отъ желание да се помогне на албанското възраждане, и, наедно съ туй, да се създадатъ у тѣхъ общественни и държавни дѣйци, които да бѫдатъ живо доказателство на солидарностьта, що трѣба да сѫществува между българския и албанския народи. . . .

Библиография.

Върху албанцитѣ, тѣхната история и география, тѣхния битъ, езикъ, обичаи и нрави, има цѣла литература. Освѣнъ специалнитѣ съчинения за Албания, много свѣдения се съдържатъ въ книгитѣ посветени на Балканския Полуостровъ изобщо, и на Европейска Турция въ особености. Доста нѣщо е написано и въ разнитѣ общи и специални списания. Най-богата е историко-биографичната литература за Скендербега и за Янинския самозванецъ Али Паша. Послѣдния е вдъхновилъ даже великия английски поетъ Байрона, който е възпѣлъ възторжено героизма на албанцитѣ въ знаменитата си поема „Чайлдъ-Харолдъ“.

Специално върху Албания има написани нѣколко дѣла, които ще останатъ класични по прѣдмета. Тукъ ний даваме списъка на повечето отъ тѣхъ по редътъ на появяванието имъ:

Ibrahim Manzour Effendi: Mémoire sur la Gréce et l'Albanie (1828).

Xylander: Die Sprache der Albanesen (1833).

Muller: Albanien etc (1844).

G. von Hahn: Albanesische Studien (1853).

I. C. Hobhouse (Lord Broughton): Journey trough Albania and Turkey (1856) и Travels in Albania (1858).

H. Hecquard: Histoire et description de la Haute Albanie (1864).

A. Dozon: Excursions en Albanie (1875) и Manuel de la langue chkipe ou albanaise (1879).

L. Benloew: Analyse de la langue albanaise (1879).

Vassa Effendi: Etudes sur l'Albanie et les Albanais (1879).

Col. de Becker Reuterkiöld: L'Albanie et les Albanais (1880).

F. Bianconi: Cartes Commerciales — Albanie et Epire (1885).

Prof. G. Meyer: Etymologisches Wörterbuch der Albanesischen Sprache (1891) и цѣла серия статии въ специални и общи списания. Проф. Майеръ минава за единъ отъ най-авторитетнитѣ познавачи на албанската литература и езикъ.

A. Degrand: Souvenirs de la Haute Albanie (1893)*).

Прѣзъ 60-тѣ години на миналия вѣкъ, въ извѣстното френско списание „Revue des Deux Mondes“, написала е редица прѣкрасни статии върху Албания и нейнитѣ писатели въ Южна Италия ромѫнската писателка Принцеса Елена Гика, подъ псевдонима Dora d'Istria. Много албански народни пѣсни е събралъ и коментиралъ и Reinhold.

Отъ общитѣ съчинения върху Европейска Турция, гдѣто се говори и за албанцитѣ, заслужватъ упоменание

---

*) Не знаемъ, дали заслужва да се спомене тукъ и лани появилото се произведение на извѣстния претендентъ на албанския прѣстолъ, ромѫнина Принцъ Албертъ Гика: „L'Albanie et la question d'Orient“. Както и можеше да се очаква, тая книга е написана съвсѣмъ по княжески, т. е. разпасано, и, отъ гледище на сериозностьта, съ която трѣба да се третиратъ подобни сложни питания, крайне легкоумно и едва ли много грамотно. Като дисертация за получаване титлата „кандидатъ за албанския прѣстолъ“ добрѣ стана, че тая книга се появи на бѣлъ свѣтъ; нъ, като трактатъ върху албанския въпросъ, нейната цѣна не е голѣма, за да не кажемъ нѣщо по-дебело. . .

класичнитѣ трудове на: Pouqueville (Voyage en Morée, Constantinople et Albanie, 1805), Ami Boué (Turquie d'Europe, 4 vols, 1847), Lejean (Ethnographie de la Turquie d'Europe, 1861), Visquenel (Voyage dans la Turquie d'Europe—avec atlas, 1868) и Макензи и Ирби (Путешествiе по Турцiи — руски прѣводъ — 1869) — всички добрѣ извѣстни и у насъ по писаното въ тѣхъ за Македония. Измежду най-новитѣ съчинения, които сѫ се занимавали и съ албанцитѣ, могатъ се отбѣлѣза не по-малко извѣстнитѣ у насъ книги на: V. Berard: (La Turquie et l'Hellénisme contemporain), Ch. Loiseau (L'équilibre Adriatique), A. Chéradame (Une Confédération Orientale), Leon Lamouche (La Peninsule Balcanique) и Prof. G. Weigand (Die Arumunen). Освѣнъ туй, много свѣдения върху Албания съдържатъ и турскитѣ „Салнаме“-та, па и голѣмитѣ „Енциклопедически Словари“ (френски, английски, италиянски, нѣмски и руски).

Италиянската литература върху Албания е, може би, най-богатата, нъ не и най-цѣнната. Най-пълната монография върху Албания е все пакъ горѣспоменатата отъ насъ книга на Е. Барбаричя, който и самъ е обиходилъ голѣмъ дѣлъ отъ Албания. Въ политическо отношение заслужва особенно внимание написаното отъ бившитѣ италиянски министри на вѫншнитѣ дѣла, Ф. Гвичиардини („Nuova Antologia“: отъ 16. VI и 1. VII—1901 и отъ 1.III и 16. III—1904 г.) и Санъ-Джулиано (Lettere sull'Albania, 1903), които лично сѫ обиколиле Албания и прѣдаватъ, не само впечатленията си, нъ и италиянското гледище по албанския въпросъ. Една много пълна албанска библиография е помѣстена въ края на книжката „L'Albania“ отъ A. Galanti (самата книжка е повърхностна).

Славянски писатели, които да сѫ писали специално върху Албания, ний не познаваме, освѣнъ извѣстния литературенъ кондотиеръ Спиридонъ Гопчевичъ, комуто вече никой не вѣрва. Нъ въ своитѣ съчинения върху историята и географията на другитѣ балкански народи, мнозина славянски автори сѫ се занимавали и съ албанцитѣ. Така: В. Макушевъ, Н. Палаузовъ и М. Дриновъ сѫ писали доста нѣщо върху господството на българи и сърби надъ Албания*). Д-ръ Иречекъ въ своята „Бълг. История“ тоже говори за албанцитѣ. Повечко нѣщо е писалъ за тѣхъ А. Гильфердингъ въ книгата си „Боснія, Герцеговина и Старая Сербія“. За сѣвернитѣ албанци говори и П. Ровинский въ своето капитално съчинение върху Чернагора. Писали сѫ за албанцитѣ и Ст. Верковичъ, па и нашия Бендеревъ въ руската си книга за Македония. Лани е пропѫтувалъ прѣзъ Сѣверна Албания и познатия у насъ руски публицистъ А. А. Башмаковъ, който е описалъ пѫтнитѣ си впечатления въ руското списание „Славянскія Извѣстія“ (1908 г., NN 8, 9 и 10). Въ сърбската книжнина, до колкото се простиратъ нашитѣ свѣдения, за албанцитѣ сѫ писали по нѣщо въ други свои съчинения върху Балкана: сегашния сърбски министъръ-прѣдседатель г. Ст. Новаковичъ, извѣстния сърбски географъ проф. Цвийчъ и родоначалника на сърбскитѣ шовинисти М. Милоевичъ. Има и едно непретенциозно описание на животътъ и обичаитѣ у албанцитѣ отъ прочутия черногорски войвода Марко Миляновъ. А у насъ е писалъ за албанцитѣ само цитирания вече д-ръ Н. Маренинъ, който е посѣтилъ и лично нѣкои части отъ Албания.

Солунъ, Петровденъ 1909 год.

---

*) Както е извѣстно, Южна Албания се е намирала около сто години подъ владичеството на българитѣ (още отъ врѣмето на царя Симеона); а Сѣверна Албания е била сърбска провинция до втората половина на XIV-ия вѣкъ и само слѣдъ смъртьта на Душана се е отдѣлила отъ нея.